

Araştırma Notu 22-02 Haziran 2022

Paydaş Kapitalizmi

Sumru Öz¹

Temel hedefi hisse senedi fiyatlarını ve kârı artırmak olan hissedar kapitalizmi, toplumsal refahı maksimize etmediğini gösteren çalışmalara rağmen kırk yıl boyunca ABD başta olmak üzere kapitalist dünyada geçerli ana akım oldu [1]. Aynı dönemde dünya çapında acilen çözüm bulunması gereken bazı sosyoekonomik ve çevresel sorunlar ortaya çıktı. Sınırlı kalan ücret artışlarının da etkisiyle gelir dağılımındaki

aşırı bozulma; birçok sektörde az sayıda şirketin piyasaya hakim olmasından kaynaklanan inovasyon ve verimlilik artışında, dolayısıyla büyüme hızında yavaşlama; doğal kaynakların basiretsiz bir şekilde sömürülmesi sonucunda insan dahil tüm canlıları tehdit eder hale gelen çevre tahribatı gibi sorunların hissedar kapitalizmi ile ilişkisi sorgulanmaya başladı. Dünya Ekonomik Forumu (WEF) kurucusu Klaus Schwab ve Peter Vanham tarafından yazılan “Paydaş Kapitalizmi: İlerleme, İnsanlar ve Gezegen İçin Çalışan Bir Küresel Ekonomi” kitabında bu sorunların çözümünde dünyada tek bir paydaşın (hissedarlar veya devlet) çıkarlarının hüküm sürdüğü sistemler yerine paydaş kapitalizmine geçilmesiyle yol alınabileceği savunuluyor [2]. Bu görüşten hareketle 2020 yılında Dünya Ekonomik Forumu, şirketler için “Paydaş Kapitalizmi Göstergeleri” uygulamasını başlattı. Bu araştırma notu, paydaş kapitalizminin teorik altyapısı olarak değerlendirilebilecek bir makaleyi [3] ve Dünya Ekonomik Forumu öncülüğünde paydaş kapitalizmini hayata geçirmeyi amaçlayan uygulamayı özetliyor ve paydaş kapitalizminin nasıl yaygınlaştırılabileceğini tartışıyor.

Paydaş kapitalizmine teorik yaklaşım

Avrupa İş Etiği Ağı'nın 2007'de düzenlediği konferansın ardından yayımlanan “Paydaş Kapitalizmi” başlıklı makale [3] akademik ve siyasal söylem ve düşünceye hakim olan beş kapitalizm anlatısı olduğunu savunuyor. Yazarlara göre bu anlatılar, değer yaratımı ve ticareti sürecinde emekçi, devlet, hissedar (yatırımcı), yönetici ve girişimci olarak sıralanan beş farklı paydaştan birini öne çıkarıyor. Sürece emekçiler açısından bakan Marksist anlatıya göre iki karşıt güç olan emek ve sermaye, üretim güçlerini ele geçirmek için mücadele ederler ve emekçiler açısından kaçınılmaz tek çözüm üretim güçlerini zorla ele geçirmektir. İkinci anlatı, devlet ekonomiyi sıkı bir şekilde düzenlediği zaman istihdam ve refahın en yüksek düzeyine erişeceğini savunan Keynes'in fikrine dayanıyor ve devlet kapitalizmi olarak adlandırılıyor. Bu anlatıya göre devlet, diğer paydaşların ihtiyaçlarını belirlemelidir. Refah devleti kavramı Keynes'in kapitalizm hakkındaki görüşlerini temel alır. Üçüncü anlatı olan hissedar kapitalizmi, Keynes'in görüşlerinin çoğuna karşı çıkan, liberal ekonomi politikalarına geri dönülmesini ve “adil” bölüşüm için piyasa mekanizmalarına güvenilmesini savunan Friedman'la ilişkilendiriliyor. Ekonomik özgürlüğün sadece hissedarlar için gerekli olduğuna inanan Friedman'a göre devletin rolü tekelleşmeyi önlemek, vergi yasalarını şirketler lehine düzenlemek ve toplumsal düzeni sağlamakla sınırlı olmalıdır. Kaynak kullanımı ve faaliyet seçimi kâr maksimizasyonunu hedeflemeli diyen Friedman'ın görüşleri hissedarlarınkiyle örtüştüğü için buna hissedar anlatısı adı veriliyor.

¹ Koç Üniversitesi-TÜSİAD EAF

Bu üç kapitalizm anlatısı, hissedarların üretim güçlerinin sahibi olarak bunların kontrolüne de sahip olduğunu varsayar [3]. Dördüncü anlatı olan yönetici kapitalizmi ise şirket yöneticilerini hissedarlardan ayrı tutar. Bu anlatıya göre şirket üzerinde hem sorumluluk hem de kontrol sahibi olan yöneticiler baskın paydaş haline gelebilir. Günümüzde CEO'ların zaten yüksek olan maaşlarına ek olarak aldıkları prim, nakit ve hisse teşvik ödülleri ile diğer ek ücretlerin astronomik düzeyde olması, yönetici çıkarlarının diğer paydaşlarla rekabette öne çıkabildiğine işaret ediyor. Beşinci anlatı, değer yaratımı ve ticareti sürecine ilk dördünde paydaş olarak adı geçmeyen girişimciler açısından yaklaşıyor. Schumpeter'in yaratıcı yıkım olarak adlandırdığı süreçte girişimci, diğer paydaşların mevcut çıkarlarına tehdit ve kaynak kullanımında onlara rakip olarak ortaya çıkar. Son dönemde girişimcilerin kapitalist sistemde değer yaratımındaki rolü, onları göz ardı edilemeyecek bir paydaş haline getirdi. Gerçekten de hisselerinin piyasa değerine göre yapılan sıralamaya göre dünyanın en büyük on şirketinden altısını² girişimciler tarafından yakın geçmişte kurulan şirketler oluşturuyor.

Aynı makalede bu beş kapitalizm anlatısının, piyasalar ve kapitalizm hakkında doğruluğu şüpheli varsayımlara dayandığı savunuluyor. Paydaşların her birinin çıkarının diğerlerinin çıkarlarıyla çatıştığı ve refah artışı sağlamanın başlıca yolunun kısıtlı kaynaklar için birbirleriyle rekabet etmelerinden geçtiği gibi varsayımların gerçekçi olmadığına dair kanıtlar sunuluyor. Yazarlara göre değer yaratımı sürecinde diğer paydaşları potansiyel işbirlikçi yerine yaşamsal tehdit olarak görmek iki açıdan hatalıdır. İlk olarak, yeni girişimlerin kalıcı şirketlere dönüşebilmek için güçlü işbirliğine ihtiyaç duyması gibi durumları göz ardı eder. İkincisi, tarih boyunca refah artışı, fetihler gibi mevcut değerleri ele geçirmek için yapılanlardan çok değer yaratan ve karşılıklı yarar sağlayan dış ticaretten kaynaklanmıştır. Ayrıca bu geleneksel anlatıların her biri paydaşların ihtiyaç ve taleplerinin çatıştığını varsayarak kendi öne çıkardığı paydaşın baskın olması ve diğerlerinin ihtiyaçlarını düzenlemesi gerektiğini savunur. Üstelik bu durumdan diğer paydaşların da kazançlı çıkacağını iddia eder [3]. Oysa örneğin Friedman'ın iddiasının aksine hissedar kapitalizminin hüküm sürmeye başladığı 1980 sonrasında emeğin milli gelirden aldığı pay önceki döneme kıyasla azaldı [4].

Makalede bireylerin kısıtlı kaynaklar için birbirleriyle rekabet ettikleri varsayımına dayanan geleneksel kapitalizm uygulamalarının yerine önerilen paydaş kapitalizmi, değer yaratma yolunda bireylerin sürdürülebilir işbirlikleri kurmak için gönüllü olarak birlikte çalıştıklarını varsayar. Paydaş kapitalizminin yaygınlaşmasıyla kapitalizmin sorunlarının bir anda ortadan kalkacağını iddia etmediklerini belirten yazarlar, değer yaratımı sürecinde bu yeni varsayımın teorik olarak benimsenmesi durumunda işletmelerin bunları uygulamaya başlayacağını savunuyor. 2020 Dünya Ekonomik Forumu toplantılarının ardından elliden fazla şirketin paydaş kapitalizmi ilkelerine göre değerlendirilmeyi kabul etmesi bu öngörüğü destekliyor.

Bir paydaş kapitalizmi uygulaması

Dünya Ekonomik Forumu bünyesindeki Uluslararası İş Konseyi (International Business Council-IBC) tarafından başlatılan uygulama kapsamında hazırlanan "Paydaş Kapitalizmi Göstergeleri", *insanlar*, *gezegen*, *refah* ve *yönetişim ilkeleri* başlıkları altında 21 temel ve 34 genişletilmiş göstergeden oluşuyor. Genişletilmiş göstergeler şirketlerin doğrudan yarattıkları yanında değer zincirleri kaynaklı etkileri de ölçüyor. Gösterge değerleri, çalışmaya katılmayı taahhüt eden şirketlerle altı ay süren istişareler sonucunda belirleniyor.

² Apple, Microsoft, Alphabet (Google), Amazon, Tesla ve Meta (Facebook) (<https://companiesmarketcap.com>)

İnsanlar ana başlığı altında yer alan temel göstergeler, şirketlerin insan onuruna yaraşır, sağlıklı ve eşit çalışma koşullarını ne ölçüde sağladığını ve çalışanlarına gelecekle için beceri kazandırma çabasını değerlendiriyor: (1) Yaş, cinsiyet ve etnik köken gibi çeşitlilik kategorilerine göre üst yönetim başta olmak üzere çalışanların oranı, (2) bu kategoriler arasında eşit işe eşit ücret uygulanması, (3) standart başlangıç ücretinin asgari ücrete oranı ve CEO'nun toplam gelirinin diğer çalışanların ortalamasına oranı, (4) şirketin üretim yaptığı bütün ülkelerde çocuk işçi ya da zorla çalıştırma riskinin olup olmaması (5) iş kazası sonucu ölüm ve yaralanmalar ile sağlık hizmetlerine erişim, (6) çalışan başına verilen ortalama eğitim süresi.

Gezegen ana başlığı altında yer alan göstergeler, şirketlerin çevre tahribatına yol açan uygulamalardan ne ölçüde sakındığını raporluyor: (1) Sera gazı emisyonları, (2) İklimle Bağlantılı Finansal Beyan Görev Gücü (Task Force on Climate-related Financial Disclosures-TCFD) tavsiyelerinin hayata geçirilmesi, (3) şirketin ekolojik duyarlılığı ve koruma altındaki ve/veya biyolojik çeşitlilik gösteren bölgelerde ve yakınlarında kullanım yetkisi bulunan alanların yüzölçümü, (4) su harcaması ve su kısıtı bulunan bölgelerin terk edilmesi.

Refah ana başlığı altında yer alan göstergeler yeni istihdam ve iş yaratmanın ekonomik büyüme, itibar ve refahın itici gücü olduğundan hareket ediyor: (1) Bir raporlama dönemi içinde yapılan işe alımlar ve bunların yaş, cinsiyet ve etnik kökene göre dağılımı, (2) şirket faaliyetleri sonucunda sağlanan ekonomik katkı, (3) yeni yatırımlar ve hisse senedi geri alımları, (4) AR-GE harcamaları, (5) vergi ödemeleri.

Yönetişim ilkeleri başlığı altında değerlendirilen göstergeler: (1) Şirketlerin ekonomik, çevresel ve sosyal konularda ne gibi çözümler önerdiğinin ifadesi olan ve tüm paydaşlar için değer yaratması beklenen bir kurumsal amaç belirleme, (2) yönetim kurulunun kalitesi, (3) şirket ve belli başlı paydaşlar için önemli olan konuları tanımlama ve bu süreçte paydaş katılımını sağlama, (4) yolsuzlukla mücadele başta olmak üzere etik davranma, (5) etik ve hukuka uygun uygulamalar için danışma ve raporlama mekanizmaları geliştirme, (6) risk ve fırsatları iş süreçlerine dahil eden bir yönetim anlayışına sahip olma.

Ocak 2020'de düzenlenen Davos Zirvesi'nde altmıştan fazla şirket, kendi aralarında paydaş kapitalizmi ilkelerine uyum yolunda ilerlemelerinin karşılaştırılabilirliği, bu yolda karar verme mekanizmalarının geliştirilmesi, değer yaratma sürecinde şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin artırılması amacıyla oluşturulan bu göstergeleri raporlamayı taahhüt etti. Nisan 2022 itibarıyla beşi Türkiye'den olmak üzere toplam yüz kırk büyük küresel şirket programa katılmış durumda [5]. Bunlar arasında yer alan ve bir yönetim danışmanlığı firması olan McKinsey, paydaş kapitalizminin nasıl yaygınlaştırılabileceği üzerinde de çalışıyor.

Paydaş kapitalizmi nasıl yaygınlaştırılabilir?

McKinsey tarafından hazırlanan "Paydaş Kapitalizminin Durumu" başlıklı raporda [6] paydaş katılımını hedefleyen şirketlere rehberlik edecek beş ilkeye yer veriliyor. Bu hedefin gerçekleşmesi için işe yönetim kurulundan başlanması gerektiği vurgulanan raporda, yalnızca hissedarlar yerine daha geniş bir paydaş yelpazesinin endişelerini ve önceliklerini yansıtabilecek; farklı deneyim, beceri ve ilgi alanlarına sahip bağımsız üyelerin yönetim kuruluna alınması öneriliyor. İkinci ilke somut, ulaşılabilir ve ölçülebilir çevresel hedefler belirleyip bunları takip etmek. Bu sayede şirketlerin enerji ve ambalaj gibi maliyetlerini azaltarak kazançlı çıkması bile mümkün. Diğer üç ilke, şirketlerin uzmanlıklarını ve ekonomik güçlerini kullanarak alt yüklenici ve tedarikçilerinin uygulamalarını iyileştirmeyi de hedeflemesi; sundukları ürün ve hizmetlerle

tüketiciler üzerinde uzun vadede olumlu etkiler yaratmaya çalışması ve değerli bir kaynak oldukları bilinciyle çalışanlarının geleceğine yatırım yapması olarak sıralanıyor. Bu son ilke sayesinde şirketler, uzun vadede, olası işe alımlar için daha çekici hale gelmekle kalmıyor, çalışanların memnuniyeti, bağlılığı ve üretkenliği yükseliyor. Belli başlı Amerikan şirketlerinin CEO'ları paydaş kapitalizmi ilkelerine uyacaklarına dair Eylül 2019'da imza vermekle birlikte, McKinsey raporuna göre çoğu şirket yöneticisi bu ilkeleri uygulamaya koymaktan kaçınıyor. Oysa bunları sahiplenip uygulamalarında yarar var, zira bu taahhütler kamuoyu tarafından takip edilip ölçülebildiği için verilen sözlerin tutulmaması, şirket imajının bozulmasına yol açabiliyor. Ayrıca paydaş kapitalizmi ilkelerini uygulayan şirketlerin uzun vadede daha iyi bir performans gösterdiğine dair kanıtlar her geçen gün artıyor. 2001-15 arasını kapsayan bir McKinsey raporu, borsada işlem gören büyük ve orta ölçekli 615 Amerikan şirketi arasında paydaş kapitalizminin de gerektirdiği uzun vadeli bakış açısına sahip olanların kâr, brüt satış, yatırım ve istihdam açısından diğerlerinden daha başarılı olduğu sonucuna varıyor. Bir başka McKinsey araştırmasına göre de güçlü çevresel, sosyal ve yönetsel ilkelere sahip şirketler beş farklı alanda kredi derecelendirme notlarına da yansıyan yüksek performans gösteriyor. Bu alanlar brüt satışlarda artış, maliyet düşürme, daha az yasal ve düzenleyici yaptırıma maruz kalma, yüksek üretkenlik ile yatırım ve varlık kullanımının optimize hale gelmesi olarak sıralanıyor [6].

Sonuçlar

Bu araştırma notu, paydaş kapitalizmine teorik bir yaklaşımı ve Dünya Ekonomik Forumu öncülüğünde başlayan uygulamayı özetliyor ve uygulamanın nasıl yaygınlaştırılabileceğini tartışıyor. Ocak 2020'den bu yana paydaş kapitalizmi göstergelerini raporlamayı taahhüt eden küresel şirket sayısı altmış civarından yüz kırka çıkmış durumda. Bunlar arasında yer alan McKinsey gibi yönetim danışmanlığı firmalarının şirketlere önerdiği ilkeler paydaş kapitalizminin yaygınlaşmasına yardımcı olabilir. İlkelerin değer zincirlerini de kapsamaması paydaş kapitalizminin yaygınlaşmasına yardımcı olabilecek bir diğer unsur. Bunlara ek olarak Stiglitz, Amerikalı şirket yöneticilerinin yasal düzenlemeler yoluyla 2019'da imzaladıkları ilkeleri uygulamaya zorlanmaları gerektiğini savunuyor. Hissedar kapitalizminin kurumsal yönetim yasalarıyla ABD ve diğer birçok ülkenin hukuk sistemine sızdığını, şirket faaliyetlerinin hissedar dışındaki paydaşlar üzerindeki etkisinin dikkate alınması için bu yasal çerçevenin değişmesi gerektiğini belirtiyor. Türkiye'de de yasal çerçevenin gözden geçirilmesi paydaş kapitalizminin yaygınlaşmasına yardımcı olabilir. Türkiye özelinde iktisadi devlet teşekküllerinin paydaş kapitalizmi ilkelerine uymayı taahhüt etmesi de yararlı olur.

Kaynaklar

- [1] Stiglitz, Joseph E. (2019) Is Stakeholder Capitalism Really Back? Project Syndicate. <https://www8.gsb.columbia.edu/articles/chazen-global-insights/stakeholder-capitalism-really-back>
- [2] Schwab, Klaus ve Peter Vanham (2019) Stakeholder Capitalism: A Global Economy that Works for Progress, People and Planet. <https://www.weforum.org/about/book>
- [3] Freeman, R. Edward, Kirsten Martin ve Bidhan Parmar (2007) Stakeholder Capitalism. Journal of Business Ethics. Sep. 2007 Vol. 74 No. 4 Ethics in and of Global Organizations: The EBEN 19th Annual Conference in Vienna 303-314
- [4] Öz, Sumru (2018) Şirket Tasarrufları ve Emegin Payı. EAF Araştırma Notu No. 18-01. Mart 2018 https://eaf.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2019/06/eaf_an1801.pdf
- [5] Creating a global coalition: A Critical Mass of Companies Committed to Measuring Stakeholder Capitalism (2022) <https://www.weforum.org/stakeholdercapitalism/our-community>
- [6] Hunt, Vivian, Bruce Simpson ve Yuito Yamada (2020) The case for stakeholder capitalism. McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/the-case-for-stakeholder-capitalism>